

A detailed illustration in a classic, etched style. A large, dragon-like creature with a long, pointed snout and a crown of three horns is shown eating the head of a man. The man's face is the central focus, with a look of intense anger or pain. The dragon's mouth is wide open, with its tongue and teeth visible as it consumes the man's head. The background is a plain, light brown color. The text 'Tillob til forandring' is overlaid in the center in a white, serif font.

**Tillob til
forandring**

Statskuppet i 1536

En dag i august 1536 kom biskop Knud Gyldenstjerne (-1560) ud af Albani Kirke i Odense efter at have holdt messe. Han blev mødt af lensmanden i byen og bevæbnede vagter, der på ordre fra kong Christian 3. (1503-1559) var kommet for at arrestere ham. Den overrumplede bisp protesterede, men havde ikke andet valg end at følge med som fange.

Christian 3. havde netop sikret sig magten i Danmark med sejren i borgerkrigen Grevens Fejde (1534-1536). Nu anklagede han rigets bisp for at have været skyld i krigen, fordi de havde blokeret for valget af ham som konge i 1533 – efter hans far Frederik 1.s (1471-1533) død. Bisperne var ikke kun kirkens mænd, men også adelsmænd og ledende medlemmer af rigsrådet, der i 1533 skulle vælge kongen. De var imidlertid ikke interesseret i at få Christian som konge, for han var reformationstilhænger, mens bisperne og flertallet i rigsrådet ville holde fast i den katolske kirke – både den katolske tro og kirkens indflydelse på politik og økonomi.

Det lavede kongen nu om på med et statskup, som han med opbakning fra en stor krigshær iværksatte den 11. august 1536. Luthersk-evangelisk kristendom erstattede katolsk gudstjeneste og religion. Kirken kom ind under statsmagten, præsterne blev til kongelige embedsmænd, og bispernes og de store klostres jord, ejendomme og værdier blev kongens.

De øvrige medlemmer af rigsrådet måtte acceptere alt det nye, hvis de ikke skulle i fængsel – som bisperne. De kunne også se en fordel i at udpege bisperne til syndebukke, for så slap de selv for at påtage sig skyld. Desuden undgik adelsstanden at skulle dele magten og jorden med den store, internationale kirke.

Aktionen mod kirken – og kongens og rigsrådets deling af magten – blev formelt godkendt med en reces (rigslov) på et stændermøde i København den 30. oktober 1536, som er datoen for reformationens officielle indførelse i Danmark. Repræsentanter for adelen, borgerne og bønderne mødtes med kongen og rigsrådet. Ingen fra den gejstlige stand deltog.

Stændernes repræsentanter fik at vide, at selv om mange borgere og bønder efter kongens mening havde opført sig som ”en hob ubesindige gale hunde” under Grevens Fejde, var bisperne den egentlige årsag til al ”den store jammer, elendighed, mord, skade, fordærv og blodstyrtning”, der var kommet over riget. Det betalte de nu for med fængsling og afsættelse fra deres embeder. Det havde ikke noget at gøre med, om de var katolikker eller ej – eller med deres holdning for eller imod en evangelisk reformation. De blev slet og ret fremstillet som magtsyge personer uden loyalitet over for riget.

Nu, hvor kongen med Guds hjælp havde sejret over sine modstandere, ville han imidlertid sørge for, ”at dette rige må igen komme til fred og rolighed” og blive regeret ”kristeligt og oprigtigt”, som det hed i recessen. Og i stedet for det gamle bisperegimente ville han selv udnævne nye bisper, som kunne ”lære, undervise og prædike det hellige evangelium, Guds ord og den hellige kristelige tro”. Det var i al korthed reformationsbudskabet, som altså drejede sig om både religion og politik. Kongens fængsling af bisperne skyldtes ønsket om at

overtage deres politiske og økonomiske magt, men samtidig var det også midlet til at indføre evangelisk kristendom.

Reformationens perspektiver

Fængslingen af bisperne var en af mange episoder i den voldsomme religiøse og politiske splittelse, som reformationen betød for 1500-tallets Europa. Som det var tilfældet med fængslingen, rummede hver episode ofte mange motiver og fik forskellige konsekvenser. Derfor er reformationens langsigtede betydning for europæisk kultur og samfundsudvikling stærkt omdiskuteret. Nogle ser reformationen som et stort fremskridt, hvor de nordvesteuropæiske befolkninger ved at blive protestanter gjorde op med det katolske tyranni på vej mod religionsfrihed, oplysning, demokrati, individuelle rettigheder, ligestilling og velfærdssamfund. For dem hænger reformationen sammen med demokrati og individualisme, fordi protestanternes bibellæsning blev set som en kamp for det frie ord. Den hænger sammen med kapitalisme og velfærd, fordi protestanter ikke skulle gå i kloster, men være aktive i det verdslige liv. Og den hænger sammen med naturvidenskabelige fremskridt, fordi protestanter efter at have sagt fra over for paven (af latin *papa*, fader) var klar til at forkaste middelalderlige dogmer og vaneforestillinger.

Andre vurderer derimod reformationen som en fanatisk og intolerant bevægelse, der sønderrev et gammelt religiøst og kulturelt fællesskab i Europa. I stedet fik man mere egocentrisk profitjagt, fundamentalistisk bibellæsning og udviklingen af religion som et undertrykkelsesmiddel for stat og kirke – undertrykkelsen var rettet mod de lavere klasser i samfundet og især mod kvinder, anderledes tænkende, jøder og fremmede. Set i det lys op-

stod moderne frihedsværdier og fremskridt snarere på trods af reformationen. Ikke takket være den. Opfattelserne er skarpt trukket op, og historien kan sjældent skrives som et enten-eller. Det gælder også forholdet mellem religiøse og politisk-økonomiske motiver. En reformation af kirken handlede naturligvis om religionsudøvelsen, men da romerkirken (paven ledede den katolske kirke fra Rom) samtidig var en politisk og økonomisk magt, kan de to faktorer ikke holdes adskilt. Desuden var hele 1500-tallets verdensopfattelse i bund og grund religiøs. Alt lige fra samfundsindretning til videnskab var uløseligt knyttet til religiøse forestillinger, og en reformation kunne derfor aldrig blive et isoleret anliggende for det enkelte menneskes tro, men måtte omfatte både det daglige liv og grundlæggende ideer. Selve begrebet reformation har denne dobbelthed indbygget. Både den kristne religion og det kristne samfund skulle reformeres.

Kravet om reformation voksede i høj grad frem fra kirken selv, men da der ikke kunne opnås enighed om hvordan, blev resultatet et kirkebrud og nye protestantiske kirker. Men den katolske kirke blev påvirket. Der har især i protestantiske lande været tradition for at se den katolske reaktion i et negativt lys – det var en modreformation. Det er rigtigt, at reformationen blev bekæmpet både med ord og med vold, men frem for modreformation kan man snarere tale om en katolsk reformation ved siden af den protestantiske. Man kan endda sige, at den katolske kirke gik styrket ud af reformationen og var parat til at ekspandere globalt sammen med de portugisiske og spanske erobringer på fremmede kontinenter. Tabet af den danske kirkeprovins var til at bære.

Protestanterne var enige om bruddet med den katolske kirke i Rom, men samtidig konstant i indbyrdes kamp om religiøse sandheder og politiske

Med reformationen blev kongemagten kirkens overhoved og beskytter, og forholdet blev kun stærkere med enevælden i 1660. På maleriet fra 1680'erne fra kongens audienssal på Frederiksborg Slot ses den sejrriige statsmagt – symboliseret ved den kronede kvindeskikkelse – tydeligt at have hånd i hanke med kirken. I baggrunden ses en katolsk bispehue og bispestav blandt krigsbyttet.
|| Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot/
Foto: Hans Petersen

agendaer. I midten af 1500-tallet var den protestantiske verden delt mellem en overvejende luthersk kristendom i Nordtyskland og Norden og en reformert eller calvinsk kristendom, der dominerede i andre dele af Tyskland samt i Schweiz, Frankrig, Nederlandene og Skotland. I hvert land eller område udviklede de reformatoriske statskirker desuden egne særpræg med Church of England som eksempel. Samtidig var der en række reformatoriske trosamfund, fx døberbevægelsen, som stod i opposition til statskirkerne.

Forskelligheden og uenigheden blandt protestanterne betød, at der reelt var tale om en række europæiske reformationer. Entalsformen reformationen giver alligevel god mening, for tiden var kendetegnet ved en bevægelse væk fra den katolske kirkes teologi og internationale politiske indflydelse og hen imod lokal eller national kontrol med kirken og dens økonomi. I Danmark endte bevægelsen med Christian 3.s reformation i 1536.

Reformationen var afgørende for Danmarks samfundsudvikling og kultur. Kongen fratog romerkirken indflydelse på rigets religion og regeringsudøvelse og overtog selv hele det kirkelige område. Kirkens økonomiske muskler fulgte med, og det var en skelsættende forskydning af den politiske magtbalance til fordel for udviklingen af en stærk og selvstændig stat. Styret blev i 1536 lagt i hænderne på den verdslige øvrighed, konge og adel, men øvrigheden var ikke religiøst neutral. Tværtimod betød reformationen, at staten fik ansvar for ikke kun kirken som institution, men også for befolkningens tro og sindelag.

Staten begyndte at blande sig i folks liv på områder, den ikke tidligere havde interesseret sig for. Før reformationen var staten mest interesseret i, at befolkningen overholdt landets love, passede ar-

bejdet og betalte skat til tiden. Efter reformationen blev det nødvendigt og muligt for staten at regulere befolkningens gudstro, moral, opførsel og daglige liv – fra sex, ægteskab og sundhed til uddannelse, fritid og påklædning. Det skete ud fra en teologisk forestilling om, hvad der var Guds vilje og til statens og befolkningens gavn.

Det reformatoriske statsprincip blev knæsat i 1660 med enevælden af Guds nåde. Den teologiske forbindelse til selve reformationen blev hurtigt gradbøjet i mangt og meget, og med tiden veg hensynet til Guds vilje til fordel for det samfundsnyttige. Enevældens afskaffelse i 1849 og den efterfølgende demokratisering førte dog ikke til, at statsmagten nu anså det for mindre vigtigt at regulere samfundet. Det er flittigt debatteret, hvor meget der skyldes

reformationen, eller om andre begivenheder og impulser betyder mere for det moderne samfund. Det gælder også spørgsmålet, om reformationen førte til noget værre eller bedre.

Kirkekritikkens baggrund

Kritik af kirken var ikke noget nyt i 1500-tallet. Tværtimod kan de første krav om reform og debat om sand kristendom føres tilbage til kirkens tidligste historie. Efter at Jesus af Nazareth omkring år 30 var blevet korsfæstet, død og begravet i Jerusalem, blev hans tilhængere overbeviste om, at han påskedag var opstået fra graven. De forventede, at dommedag snart ville indtræffe, hvor Jesus som Kristus og Guds søn ville vende tilbage og dømme alle levende og døde til enten fortabelse i helvede eller frelse i himlen. Frelsen lå i troen på Kristus, og det var tilhængernes opgave som apostle at sprede eller forkynde budskabet for alle mennesker, inden det var for sent. Men dommedag lod vente på sig, og efterhånden døde de mennesker, der havde set eller på første hånd hørt om Jesus, og nye generationer af kristne voksede op. De organiserede sig i menigheder, hvor der blev behov for at få nedskrevet, hvad Jesus havde sagt og gjort, og hvordan det skulle forstås. Det stod hurtigt klart, at det var umuligt at komme til enighed om.

Et udvalg af tekster blev kanoniske – autoriseret af kirken – og i 300-tallet vedtog kirken indholdet af Det Ny Testamente som udtryk for den katolske (almengyldige) lære. Afvigelser fra denne lære var kætteri – forargelige og fordømmelige religiøse synspunkter. Det var op til kirkens biskoper at bestemme, hvad der var rigtigt eller forkert. Når der var tilstrækkelig stor uenighed om kirkens lære, mødtes lederne til et koncil, et kirkeligt stormøde med hundredvis af deltagere. Det første koncil fandt

sted i år 325. Helt op i 1500-tallet var der håb om, at et koncil kunne bringe enighed for dagen, og at en kirkesplittelse kunne undgås.

En splittelse af kirken var faktisk allerede sket i år 395, hvor Romerriget blev delt i et Østromersk Rige med hovedstad i Konstantinopel (senere Istanbul) og et Vestromersk Rige med hovedstad i Rom. I øst kom kirken under ledelse af patriarken i Konstantinopel til at udvikle sig til den ortodokse kirke med underafdelinger som den græsk- eller russiskortodokse kirke. I vest var det bispens i Rom, paven, der ledede kirken. Reformationen i 1500-tallet var med andre ord ikke en splittelse af kristenheden, men af romerkirken.

Forinden var kirken blevet uløseligt knyttet til politik og samfundsmagt. Efter først at være blevet undertrykt i Romerriget endte kristendommen med at blive gjort lovlig i år 313, og i 380 blev den Romerrigets eneste tilladte religion. Men forholdet mellem stat og kirke var uroligt, for hvem havde den højeste myndighed? Kejseren eller paven? Efter Det Vestromerske Riges undergang i 476 kom paverne til at videreføre det romerske imperiums autoritet i Vesteuropa, og de delte ud af den til fyrster og konger, som fik guddommelig legitimitet til at regere. Til gengæld beskyttede de kirken og sikrede, at den blev udbredt, fx til Danmark. Genoprettelsen af kejserdømmet – først med pavens kejserkroning af frankerkongen Karl den Store (742/747-814) i 800 og siden med etableringen af Det Tysk-romerske Kejserrige i 962 – satte en tyk streg under den politisk-religiøse symbiose. 1500-tallets reformkrav var derfor aldrig kun et anliggende for paven, men også for den politiske magt symboliseret ved kejseren.

Inden for kirken kunne den kristne religion blive praktiseret på forskellige måder. Det vidner de mange klosterordener om, og deres eksistens var

Teologen John Wycliffe oversatte i 1300-tallet Biblen til engelsk og kritiserede i stærke vendinger pavekirken. Han blev posthumt erklæret for kætter, og i 1428 blev hans lig gravet op og brændt og asken smidt i en flod. Han blev en vigtig forløber for reformationen, og den umilde behandling af hans lig blev illustreret i den protestantiske *Book of Martyrs*, som englænderen John Foxe (1516-1587) udgav i 1563. Her ses episoden i den populære bogs niende udgave i 1684.

**|| English School/
Bridgeman Art Library/
Ritzau Scanpix**

kirkens måde at komme kritik i forkøbet på. Men der var grænser for lydørheden, og blodige kætterudrensninger fandt sted i hele middelalderen. Til de kætterdømte hørte John Wycliffe (ca. 1328-1384) i England og Jan Hus (1369-1415) i Tjekkiet. Wycliffe hævdede Biblens autoritet over paven, og han oversatte Biblen til engelsk for at fremme en nationalkirkelig udvikling. Jan Hus forlangte også, at både brødet og vinen i nadveren skulle uddeles til menigheden (og ikke kun brødet, mens præsten drak vinen, som det var praksis). De henviste til Biblens ord og ønskede en kristendom fortolket og forkyndt lokalt eller nationalt på folkesprog uden indblanding fra Rom.

Den tankegang var et kernebudskab i 1500-tallets reformation, og meget af det, Martin Luther (1483-1546) og andre reformatorer fremførte i 1500-tallets første årtier, var hørt før. Af den grund